Ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä[1]

Hanna-Maria Niemi

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat, jos kysyisin teiltä nyt, mitä ihmisarvo mielestänne tarkoittaa, olisi teillä jokaisella varmasti antaa minulle jonkinlainen vastaus. Väitöstilaisuuden alkajaissanoissa on tapana perustella, miten kulloinenkin tutkimusaihe kiinnittyy arkiseen elämään, yhteiskunnalliseen keskusteluun tai päivänpolttaviin uutisiin. Tänään tarkastettavan väitöstutkimukseni aiheena ja tutkimuskysymyksenä on se, *miten ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä tulisi ymmärtää*. Tutkimusaiheeni esittely on siinä mielessä helppoa, että konkreettisia tilanteita, joissa ihmisarvo nousee esille, on paljon.

Meille kaikille ovat tuttuja esimerkiksi erilaisten ryhmien yhdenvertaiseen kohteluun liittyvät ongelmat, joissa on pohjimmiltaan kyse siitä, miten näiden ihmisten ihmisarvo yhteiskunnassamme käsitetään. Tällaisia ryhmiä ovat vaikkapa maahanmuuttajat, seksuaalivähemmistöt tai eri tavoin vammaiset henkilöt. Monille varmasti muistuu helposti mieleen erilaisia halventavia termejä, joilla esimerkiksi näihin ryhmiin kuuluvia henkilöitä on nimitelty.

Yhtä lailla vähintään uutisista, ellei henkilökohtaisista kokemuksista, muistuu jokaiselle mieleen tapauksia vanhusten, työntekijöiden, laitoksissa elävien lasten tai vaikkapa poliisin kiinni ottamien henkilöiden huonosta kohtelusta. Tällainen – usein ihmisarvon vastaiseksi mieltämämme – kohtelu voi olla laiminlyöntä tai tarkoituksella nöyryyttävää, alistavaa tai halveksuntaa osoittavaa. Näiden konkreettisten, hyvin riipaisevien, yksilön elämään ja oikeuksiin liittyvien tilanteiden lisäksi ihmisarvo liittyy hieman hankalammin hahmotettaviin kysymyksiin esimerkiksi kuolinavusta, hedelmöityshoidoista, geeniterapiasta, kuolleiden asianmukaisesta kohtelemisesta tai tulevien sukupolvien elämän edellytyksistä. Ihmisarvo ylittää siis pelkästään eläviin ihmisyksilöihin kiinnittyvät käsityksemme inhimillisen elämän kohtaamisesta.

Monet näistä kysymyksistä ovat eettisesti hyvin herkkiä, eikä niihin ole helppoja vastauksia. Silti kysymykset ovat sellaisia, että ne herättävät hyvin vankkoja mielipiteitä suuntaan tai toiseen. Kysymysten ratkaisemista vaikeuttaa se, että ihmisarvo mielletään loukkaamattomaksi, eli siten ehdottomaksi, ettei sitä vastaan voi koskaan toimia. Ihmisarvolla argumentointia voikin pitää hankalana, sillä ehdottomuus tekee siitä erityisen painavan argumentin, jolla on potentiaalia päättää kiista kuin kiista. Näin erimielisiä näkemyksiä ihmisarvosta on usein keskustellen vaikeaa sovittaa yhteen.

Ehdottomuus on kuitenkin tärkeää: sen avulla pyritään suojelemaan sitä, mikä on kaikkein merkityksellisintä inhimillisessä elämässä. Kun kuitenkin huomioidaan, ettei meillä (ihmisillä, eurooppalaisilla, suomalaisilla tai tässä salissa olevilla) ole olemassa varsinaista jaettua ymmärrystä siitä, mitä ihmisarvo tar-

1 Teksti on kirjoittajan *lectio praecursoria* 14.8.2026 järjestetyssä väitöstilaisuudessa Itä-Suomen yliopiston yhteiskunta- ja kauppatieteiden tiedekunnassa, jossa Niemen väitöskirja ”Ihmisarvo oikeudellisena käsitteenä” tarkastettiin. Vastaväittäjänä toimi professori Visa Kurki Helsingin yliopistosta ja kustoksena dosentti Maija Aalto-Heinilä Itä-Suomen yliopistosta. Väitöskirja on luettavissa verkko-osoitteessa https://erepo.uef.fi/items/922c2c3e-5ea9-4509-b14a-b9c462f876f0.

koittaa, on helppoa havaita, miksi ihmisarvoa koskevaa ymmärrystä on tärkeää tutkia tarkemmin.

Kuten jo puheenvuoroni aluksi totesin, väitöskirjassani tämän ymmärryksen tutkiminen keskittyy oikeuden piiriin. On kuitenkin todettava, ettei oikeus ole mikään muusta elämästä täysin irrallaan oleva ala, vaan se sitoutuu kyllä arkiseen kokemukseemme ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen kiinteästi. Itse asiassa katson, että erilaisiin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin ja eri maiden lakeihin laajasti kirjatulla ihmisarvon käsitteellä on nimenomaan tarkoitus sitoa oikeutta inhimilliseen kokemukseemme.

Kuten todettua, ihmisarvon käsite esiintyy lukuisissa erilaisissa ihmisoikeussopimuksissa ja laeissa. Koko kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän perustana olevissa sopimuksissa ihmisoikeuksien katsotaan *johtuvan* ihmisen synnynnäisestä arvosta, eli ihmisarvon nähdään olevan niiden jonkinlainen perusta.[2] Eri sopimuksissa myös esimerkiksi rotusyrjinnän, naisten syrjinnän tai vammaisuuden perusteella tapahtuvan syrjinnän katsotaan loukkaavan ihmisen synnynnäistä arvoa. Myös joissain yksittäisissä ihmisoikeuksien muotoiluissa viitataan ihmisarvoon.

Kansallisella tasolla, meillä Suomessa, keskeisin ihmisarvoa yleisesti koskeva säännös on perustuslaissa heti sen ensimmäisessä pykälässä. Perustuslain 1.2 §:n mukaan valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Toisin sanoen koko yhteiskunnan pelisääntöjen ja ihmisten perusoikeuksien on oltava sillä tavalla määritellyt, että ne samalla turvaavat ihmisarvon toteutumisen.

Perustuslain valmistelumateriaaleissa tätä säännöstä on selitetty niin, että se ilmaisee perustavanlaatuisten oikeuksien yleisinhimillisen perustan – minkä tulkitsen viittaavan nimenomaan yleisiin moraalisluonteisiin ihmisyyttä koskeviin käsityksiin. Lisäksi selityksissä todetaan, että ainakin kaikkein perustavimpia ihmisyksilön oikeuksia voidaan pitää pohjimmiltaan valtion tahdosta ja kulloisestakin oikeusjärjestyksestä riippumattomina.[3] Ihmisarvo asettaa siis jonkinlaiset yleiset perusvaatimukset sille, miten koko yhteiskunta on rakennettava ja ihmisten oikeudet turvattava.

Suomalainen ihmisarvoa koskeva oikeudellinen ajattelu onkin rakentunut pitkälti sen ajatuksen varaan, että ihmisarvoa suojellaan yksilöiden perusoikeuksien suojelun kautta. Ajatus muistuttaa sitä merkitystä, mikä ihmisarvolla on kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän perustana. Samoin kuin jotkin ihmisoikeussopimukset myös Suomen perustuslaki viittaa ihmisarvoon lisäksi tiettyjen perusoikeuksien yhteydessä. Perustuslain 7 §:n 2 momentissa säädetään, ettei ketään saa tuomita kuolemaan, kiduttaa eikä muutoinkaan kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Samaan tapaan PL 9 §:n 4 momentissa todetaan, ettei ulkomaalaista saa karkottaa, luovuttaa tai palauttaa, jos häntä tämän vuoksi uhkaa kuolemanrangaistus, kidutus tai muu ihmisarvoa loukkaava kohtelu.

Perustuslain 19 §:n ensimmäinen momentti puolestaan sisältää välttämättömän toimeentulon ja huolenpidon oikeuden jokaiselle, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa. Tällä oikeudella pyritään turvaamaan ihmisarvoisen elämän edellytyksiä.

2 YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7–8/1976) ja YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 6/1976).

3 Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta HE 309/1993 vp., s. 42.

Näiden perusoikeussäännösten sanamuotoa ja tarkoitusta tarkastelemalla huomataan, että ihmisarvolla ei pelkästään perustella yksilön perusoikeuksien tärkeyttä oikeusjärjestyksen keskeisenä osana, vaan myös määritellään oikeuksien sisältöä. Siksi onkin tarpeen kysyä tarkemmin, miten tunnistetaan esimerkiksi sellainen ihmisarvoa loukkaava kohtelu, joka perustuslain mukaan on kielletty. Tai miten tunnistetaan, mitä kuuluu niihin ihmisarvoisen elämän edellytyksiin, joita perustuslain 19.1 § turvaa.

Vastausta tähän ei löydy perustuslaista tai niistä muista yli kolmestakymmenestä kansallisesta laista, joissa ihmisarvon käsitettä on tavalla tai toisella käytetty. Niissä ihmisarvo ilmaistaan pikemminkin vain jonkinlaisena toimintaa rajoittavana vaatimuksena tai tavoiteltavana päämääränä, erityisesti kunnioituksen käsitettä apuna käyttäen. Myös muita oikeuslähteitä, kuten lainvalmisteluaineistoa tai tuomioistuinpäätöksiä tutkimalla ihmisarvon käsitteen tulkintaa koskevaan kysymykseen on vaikeaa löytää vastausta. Vaikuttaakin siltä, että oikeudellisessa sääntelyssä on hyödynnetty jonkinlaista ihmisarvoon liittyvää intuitiivista ymmärrystä, mikä kiinnittyy juuri käsitteen yleisinhimilliseen puoleen.

Kun tähän yhtälöön lisätään tilanteet, joissa ihmisarvoon viitataan yleisenä abstraktina arvona muissa kuin ihmisten perustavia oikeuksia koskevissa tilanteissa, kuten vaikkapa vainajien kohtelun tai hedelmöityshoitojen yhteydessä, mutkistuvat ihmisarvon oikeudellista merkitystä koskevat kysymykset edelleen. Tutkimuksen tarve ja moninaiset suunnat, joihin ihmisarvon käsite kurottuu, onkin siis tämän tutkimuksen kohdalla helppoa tehdä selväksi. Vaikeampaa sen sijaan on tehdä selkoa siitä, miten ihmisarvo oikeudessa tulisi ymmärtää ja miten koko kysymystä tulisi lähestyä.

Tutkimukseni perusteella katson, ettei ihmisarvon käsitteelle ole annettavissa perinteistä oikeudellista määritelmää, vaan teoriatasolla käsitteen sisältöä ja toimintasystematiikkaa pystyy pikemminkin selventämään. Tutkimuksessani tuon selventämisen tarkoituksena on ollut helpottaa käsitteen oikeudellista käyttöä ja tehdä sitä entistä perustellummaksi. Näin osaltaan voidaan parantaa ihmisarvon toteutumismahdollisuuksia myös käytännössä.

Oikeuskäytännön näkökulma ihmisarvoon on ollut vakiintuneesti se, että vaikka ihmisarvoa ei voida yleisellä tasolla selkeästi määritellä, voidaan sitä konkretisoida tapaus kerrallaan. Tutkimuksessani tätä näkökulmaa hyödynnetään menetelmällisesti käsitteen oikeudellisen sisällön ja toimintalogiikan selvittämisessä. Ajatuksena minulla on ollut, että erilaiset ihmisarvon käsitteen käyttöyhteydet ovat ikään kuin suuremman kokonaiskuvan pieniä yksityiskohtia. Tähän teoretisointia vaativaan epäselvään kokonaiskuvaan voidaan siten saada tarkkuutta pikseleitä eli yksittäisiä kuvaelementtejä lisäämällä. Näin ihmisarvon moniulotteista käsitettä voidaan lähestyä ikään kuin pala palalta, pikseli kerrallaan. Tämä lähestymistapa näkyy myös siinä, että väitöstutkimus on toteutettu nimenomaan artikkeliväitöskirjan muodossa.

Ensimmäisessä artikkelissani tutkin sitä, miten eduskunnan perustuslakivaliokunta on lausuntokäytännössään soveltanut ihmisarvon käsitettä ja sitä, miten tämä suhteutuu ihmisarvoa koskevaan teoreettiseen keskusteluun.[4] Tässä vaiheessa yksinkertaisesti keräsin analysoitavaksi aineistoksi kaikki perusoikeusuudistuksen jälkeen annetut lausunnot, joissa mainittiin termi ”ihmisarvo”.

4 Niemi, Hanna-Maria, Ihmisarvo perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännössä. Lakimies 3–4/ 2019, s. 337–362.

Toisessa artikkelissani tein samankaltaisen analyysin korkeimman hallinto-oikeuden ja korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöjen perusteella.[5] Näin sain kattavasti tietoa siitä, miten ihmisarvoa hyödynnetään keskeisissä oikeudellisissa yhteyksissä Suomessa. Samalla ihmisarvon käyttöyhteyksiin syventyminen loi pohjaa käsitteen syvällisemmälle teoreettiselle ymmärtämiselle, jota tutkimuksessani etsittiin erityisesti niin sanotun reflektiivisen tasapainon menetelmän avulla. Menetelmän tavoitteena on luoda sellainen ymmärrys, jossa yksittäiset tapaukset ja niitä koskevat yleiset säännöt ja teoriat muodostavat mahdollisimman hyvin toisiaan tukevan kokonaisuuden.[6]

Tutkimuksen eteenpäin vieminen liittyikin ennen kaikkea ihmisarvon käsitteen yleisempien ominaisuuksien selventämiseen sellaisella tavalla, joka tukisi oikeuskäytäntöä ja erilaisia ihmisarvosäännöksiä mahdollisimman hyvin. Tässä kohdin huomioitavaksi tuli tosin se, että käsitteen käyttö itsessään sisältää myös sellaisia ristiriitaisuuksia, joiden yhteensovittaminen tai kokonaan poistaminen kokonaiskuvasta on mahdotonta – ilman, että jotain oleellista jää samalla pois. Siksi perustelluinta olikin sisällyttää käsitteen käyttöön liittyvät ristiriidat osaksi käsitteen teoreettista ymmärtämistä.

Kahdessa jälkimmäisessä pääosin teoreettisessa artikkelissa rakennetaankin ihmisarvoa koskevaa teoriaa, jonka mukaan ihmisarvo on parhaiten ymmärrettävissä kolmesta ulottuvuudesta koostuvaksi käsitteeksi.[7] Näiden ulottuvuuksien muodostama kokonaiskuva on siis se selitys, joka ihmisarvon käsitteestä tutkimuksessa luodaan.

Ensimmäinen ihmisarvon käsitteen elementti on *subjektiivinen ulottuvuus*, joka keskittyy nimenomaan ihmisyksilöön ja hänen autonomisuuteensa, eli oman elämän ohjaamisen tärkeyteen. Tätä turvataan erityisesti yksilön perus- ja ihmisoikeuksien avulla. Ja tämä on se perinteisin ihmisarvoa koskevassa keskustelussa ja tutkimuksessa tunnistettu ulottuvuus.

Toisena elementtinä käsitteessä on *objektiivinen ulottuvuus*, joka kiinnittyy ihmisyyteen yleisesti. Tuo ulottuvuus voi asettaa myös rajoitteita yksilöiden toiminnalle. Nimenomaan objektiivisen ulottuvuuden avulla voidaan suojella muidenkin kuin yksittäisten elävien ihmisyksilöiden ihmisarvoa.

Aiemmasta ihmisarvotutkimuksesta keskeisimmin esiin noussut havainto ja kiista koskee nimenomaan subjektiivisen ja objektiivisen ulottuvuuden vuorovaikutusta. Tämä kiista on keskeinen erityisesti bio-oikeuden alalla, jolla ihmisarvoa Suomessa onkin aiemmin tutkittu kenties kattavimmin.

Keskeisin oman tutkimukseni lisä aiempaan tutkimukseen on, yleisen systematisoinnin ohella, kolmannen elementin selkeä tuominen näiden kahden paremmin tunnetun ulottuvuuden rinnalle. Tämä on niin sanottu *intersubjektiivinen ulottuvuus* eli se osa ihmisarvosta, joka ilmenee ihmisten välisissä suhteissa. Ihmisten välisten suhteiden kohdalla keskeistä on ensinnäkin se, noudattavatko ne yleistä ihmisarvoon liittyvää yhdenvertaisuusasetel-

5 Niemi, Hanna-Maria, The Use of Human Dignity in Legal Argumentation: An Analysis of the Case Law of the Supreme Courts of Finland. Nordic Journal of Human Rights 39 (3) 2021, s. 280–299.

6 Ks. esimerkiksi Goodman, Nelson, Fact, Fiction, and Forecast. 4. painos. Harvard University Press 1983, s. 64; Rawls, John, Oikeudenmukaisuusteoria. Suomentanut Terho Pursiainen. WSOY 1988, s. 24; Rautiainen, Pauli – Kostiainen, Aura – Kurki, Visa – Soininen, Niko – Määttä, Tapio, Oikeus ja sen tutkiminen. Vastapaino 2023, s. 124.

7 Niemi, Hanna-Maria, Oikeus, ihmisarvo ja ilmastokriisi. Oikeus 1/2022, s. 59–79; Niemi, Hanna-Maria, The intersubjective dimension of human dignity – from philosophical theorizing to case law examples from the European Court of Human Rights. Human Rights Law Review 26 (1) 2026, s. 1–24.

maa, mikä on näkyvissä esimerkiksi juuri erilaisissa syrjintäkielloissa tai yksilön aseman turvaamisessa suhteessa viranomaiseen.

Inhimillisten suhteiden kannalta on toiseksi keskeistä kiinnittää huomiota siihen, millaisia sosiaalisesti määräytyviä merkityksiä toimintaan liittyy. Esimerkiksi kunnioitusta, kuten nöyryytystä ja alentamistakin, viestitään kulttuurisesti muotoutuneiden käytäntöjen avulla. Toiminnan merkitys ihmisarvolle liittyykin usein siihen, millaisen viestin jokin toiminta lähettää ihmisen – tai ihmisryhmän – arvosta. Olen väitöstutkimuksessani tuonut nämä tekijät osaksi ihmisarvoa koskevaa ymmärrystä. Ne sopivat yhteen inhimillisen kokemuksemme kanssa ja vastaavat sitä kehitystä, jota ihmisarvoon liittyvässä oikeuskäytännössä on tapahtunut.

Tutkimuksessa eriteltyjen ihmisarvon ulottuvuuksien selventämisen ideana on ollut se, että niiden tunnistamisen avulla ihmisarvotulkintojen tekeminen olisi aiempaa perustellummalla pohjalla. Koska eri ulottuvuudet voivat yksittäisissä tilanteissa avata eri näkökulmia ihmisarvoon, muodostuu perustellun päätöksen tekemisessä usein – varsinkin vaikeissa tapauksissa – keskeiseksi eri näkökulmien punninta suhteessa toisiinsa. Tämä on seurausta ihmisarvon käsitteen olennaisesti kiistanalaisesta luonteesta, eikä se ole pois ihmisarvon ehdottomuudesta.[8] Katsonkin tutkimukseni helpottavan, joskaan ei ratkaisevan, ihmisarvosta käytävää oikeudellista keskustelua.

Suomessa on ollut selkeä tarve väitöskirjatyöni kaltaiselle systemaattiselle, yksinomaan ihmisarvoon keskittyvälle tutkimukselle. Toivon, että tutkimukseni onnistuu mahdollisimman hyvin vastaamaan tähän tarpeeseen ja että se teoreettisuudestaan huolimatta palvelee myös käytännön toimijoita. Ihmisarvon käsitteen luonteen takia tutkimukseni on välttämättä vain jonkinlainen välitilinpäätös aihetta koskevassa keskustelussa ja toivonkin, että se herättelee myös jatkotutkimusta.

8 Olennaisesta kiistanalaisuudesta Gallie, Walter Bryce, Essentially Contested Concepts. Proceedings of the Aristotelian Society, 56 (1955–1956), s. 167–198.